

JURAJ KRIŽANIĆ U CARIGRADU

Ivan Golub

I

Uvod

Carigrad je za Jurja Križanića politički, crkveno i teološki značajan. Politički kao središte turskog carstva, što je neke slavenske zemlje obuhvatilo, a druge neprestano ugrožavalo. Crkveno kao izvorište crkvenog raskola koji je uzrok razdijeljenosti slavenske etničke obitelji na vjerskom polju. Teološki kao grad na kojem su se ispunila i još se imaju izvršiti proroštva. Razumljivo je stoga što Carigrad razmjerno često dolazi pod Križanićevo pero.

U trideset i trećoj godini života, pošto je bio upoznao stari Rim, onaj papinski, nedugo nakon što se vratio iz Moskve koja se hvastala imenom Trećeg Rima, Križaniću se nadala prilika da kao sudionik jednog poslanstva pohodi Carigrad, zvan Novi ili Drugi Rim. Tom posjetu posvećujem ovu raspravu.¹

¹ Izvori kojima se uz one objavljene služim jesu:

a) Dva izvještaja carskog poslanika Johana Rudolfa Schmida zum Schwarzenhorn o poslanstvu u Carigrad podnesena caru Ferdinandu III. Prvi izvještaj s nadnevkom »Beč, 8. lipnja godine 1651« donosi kronologiju poslanstva, a drugi od 10. lipnja donosi poslovanje poslanstva i opažanja po predmetima. Jezik izvještaja je njemački, a pismo je latinica. Relacije su svaka uvezana u crvenu kožu. Nalaze se u Beču u *Državnom arhivu* pod signaturom: »Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatskanzlei, Turkei I, Karton 124«.

b) Autografnu pismo Nikusiosa Panajotisa, carskog tumača kod Otomanske porte, upravljeno iz Carigrada 19. lipnja 1654. Atanaziju Kircheru, polihistoru u Rim; u pismu je riječ i o vezi između Križanića i Panajotisa. Pismo se nalazi u *Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu* (APSGR) pod signaturom: »Athanasius Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. XIV, br. 568«, f. 256.

c) Neobjavljeno poglavlje Križanićeve autografskog političkog Zbornika, u kojemu se nalaze Križanićeve aluzije na njegov boravak u Carigradu. Izvornik se nalazi u Moskvi u *Centralnom državnom arhivu drevnih dokumenata* (C. G. A. D. A.), pod signaturom: »Fond 381, ed. hr. 1799«; a ja sam se služio foto-kopijama koje se nalaze u *Arhivu Instituta za crkvenu glazbu pri Kat. bogoslovnom fakultetu u Zagrebu* pod signaturom: »Literarna ostavština Albe Vidakovića, fascikl 11«.

d) Križanićevo autografnu pismo od 7. ožujka 1653. upravljeno vjerojatno iz Rima polihistoru Atanaziju Kircheru u Rim, u kojemu Križanić govori i o putu u Carigrad. Pismo se nalazi u *APSGR* pod signaturom: Athanasius Kircher, *Miscellanea epistolarum*, sv. XIV, br. 568, f. 25—26. Sve navedene izvore objelodanjujem posebno.

II

Križanić u Carigradu

Trogodišnja carska tributarna poslanstva, koja su donosila sultanu carski danak, zamijenjena su, od potpisivanja mira na ušću rijeke Žitve 1606, trogodišnjim časnim paritetnim poslanstvima. Duskora se uspostavlja služba stalnog carskog poslanika pri Otomanskoj porti. Carski su rezidenti imali sjedište u »Nemči hani« u 17. stoljeću, u srcu Carigrada. Njihovo je poslovanje išlo preko značajne dvojice: preko službenog tumača Otomanske porte — ni jedan naime dokument nije vrijedio ako nije bio napisan turski; i preko velikog vezira kao prvog ministra. Carski je rezident imao i vlastitog carskog tumača za turski jezik. Ti su tumači znali služiti dva gospodara, pa su se carski rezidenti zalagali da carsko ratno vijeće iškoluje vlastite ljude za tumače; na zalaganje Johana Rudolfa Schmida konačno su za školovanje za tumače određena dva hrvatska mladića.²

Johan Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn bio je carski rezident u Carigradu od 1629. do 1643.³ Dne 30. listopada 1650. kreće kao Veliki poslanik u

² P. Meienberger, Joh. Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629—43, Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, *Geist und Werk der Zeiten* no. 37, Bern-Frankfurt/M. 1973, str. 96.

Vidi moju recenziju navedenog djela u *Historijskom zborniku* 27—28 (1974—75), 427—431.

³ Johan Rudolf Schmid (r. 1590), ostavši rano bez oca, predaje se lutalačkom životu, dok u jednoj bici ne padne Turcima u ruke. U Carigradu, kamo je doveden, pripadne nekom kulturnom gospodaru, koji je darovitom mladiću pružio izvjesno obrazovanje, napose studij turskog jezika. Upravo zbog poznavanja jezika dolazi 1623. u dodir s carskim poslanikom (Kurz von Senftenau), koji je mladića ili otkupio ili dobio na dar. U Beču se Schmid odlučio za diplomatski poziv. Uspješne diplomatske misije u Carigrad (1626—27), u Budim (1628) potiču Ratno vijeće da Schmida 1629. odredi za carskog rezidenta u Carigradu. Donedavni carigradski rob dolazi u Carigrad kao carev zastupnik. Znajući s jedne strane turski jezik, poznavajući s druge strane turske slabosti i cijeneći istinski njihove kvalitete, slobodan od predrasuda, novi rezident Schmid uspješno je vodio svoju diplomatsku službu. Nije bez Schmidove zasluge da se Turska, unatoč zalaganju švedskog poslanika da se stvori švedsko-turski savez protiv Poljske, ipak okrenula više na istok nego na evropski zapad. Rimski se pak crkvena politika u nastojanju da se sruši kalvinistički usmjeren patrijarh Ćiril Lukaris I i postavi Rimu naklona osoba za patrijarha, oslanjala na Schmida, koji je u svrgavanju »kalvinističkog« patrijarha i odigrao ulogu, da li iz vjerskih osvjedočenja ili iz političkih razloga, tko će znati. Pošto se Murat IV vratio 1639. s osvajačkog pohoda na Bagdad, Schmid, kao i drugi zapadni diplomati, upozorava nadležne na preusmjerenje turske ofenzivne politike prema Evropi, no govorio je gluhim ušima. Klono, bolestan, postradao od požara, dobivši na opetovano traženje razrješnicu službe carskog rezidenta, vraća se Schmid bez igdje ičega u Beč. Ratno ga vijeće proglašava svojim članom, dodjeljuje mu se i plemićki naslov »zum Schwarzenhorn«. Godine 1649. ide kao internuncij u Carigrad, da, uz ostalo, povede i u službu uvede novog carskog rezidenta Simona Renigera, i obnovi mirovne ugovore. Po povratku upozorava Ratno vijeće neka ne gradi na miru koji je jedva nekako »iznudio« i neka se osigurava protiv ratnog prepada (Meienberger, Joh. Rudolf Schmid, str. 101—121).

Carigrad; 28. studenoga pozdravio je na graničnom prijelazu turskog poslanika, koji je išao u Beč; 18. siječnja 1651. ušao je sa svitom u Carigrad; 31. siječnja primljen je od sultana u nastupnu audijenciju, da bi se, obavljajući na raznim forumima poslove radi kojih je došao, našao 19. veljače u oproštajnoj audijenciji kod sultana, i tek 13. ožujka krenuo put Beča. Zadatak poslanstva bio je višestruk: ponajprije trebalo je sultanu predati od cara Ferdinanda ratificiran dokument mirovnog ugovora; nadalje dogovoriti s Otomanskom portom oblikovanje paritetne granične komisije kako bi se raščistili neki pogranični sporovi; zatim poraditi na tome da se domaći mladići školuju za tumače u Carigradu i napokon zauzeti se za katoličke redovnike u Svetoj zemlji. Veliki poslanik Schmid išao je u Carigrad s velikim zadatkom, i s velikom svitom od sto pedeset osoba.⁴ U poslanstvu se nalazio i Juraj Križanić.

U svojem Izvještaju caru Schmid naziva Križanića svojim kapelanom i talijanskim tajnikom. Križanić je vršio crkvenu i civilnu službu u poslanstvu: crkvenu kao kapelan, civilnu kao tajnik. U Izvještaju je riječ o još jednom tajniku, dru Metzgeru, kojeg Schmid ne naziva svojim tajnikom nego tajnikom poslanstva. Činjenica da je Križanić bio kapelan i na neki način osobni tajnik Velikog poslanika Schmida upućuje na zaključak da su dvojica prisno saobraćala. Križanić, koji se već prije bavio čitanjem političkih djela, zacijelo nije propustio da s iskusnim diplomatom razgovara o politici; i sa specijalistom za turska pitanja o turskom imperiju, ustrojstvu i političkim izgledima. Kad budu objelodanjene Schmidove relacije caru Ferdinandu (na čemu radim), moći će se utvrditi da li je i koliko je Križanićevo opisivanje i ocjenjivanje tadašnje Turske blisko Schmidovim ocjenama. Dug, gotovo osmomjesečni zajednički boravak Križanića i Schmida morao je biti neka vrsta Križanićeve praktičnog naučnikovanja u diplomaciji sa specijaliziranjem u turskim pitanjima.

Po povratku u Beč, 20. svibnja 1651, pošto je bio u osobnoj audijenciji kod cara, Schmid je podnio i dvije pismene relacije, jednu od 8. lipnja, a drugu od 10. lipnja 1651.

U prvoj relaciji, kako to pokazuje sam njezin naslov »Geheimbe Relation vnd beschreibung von ietzigen Ottomanischen Reich desselben Gouverno vnd Ministris« Veliki poslanik opisuje i analizira sistem turske vladavine kao i vladara i njegove suradnike, političke i ekonomske probleme Turske, i formulira zaključke, zahtjeve i prijedloge, i to sve u 26 točaka. U 21. točki govori o carskom tumaču na Otomanskoj Porti Nikusiosu Panajotisu, s kojim će se Križanić sprijateljiti, kako je »fin čovjek, cijenjen na Porti, među svima ondješnjim tumačima najbolji, a bio bi Vašem carskom veličanstvu još bolji kad bi bio katolik a ne Grk«. U 23. točki Schmid traži trgovinske povlastice za jednog Dubrovčanina, tajnog korespondenta: »Ein Ragusanischer Kauffman namens Biagio di Simone«.

U drugoj Relaciji, od 10. lipnja 1651. Veliki poslanik Schmid živopisno predoduje caru tijekom putovanja i poslovanja poslanstva po vremenskom redosljedu, od polaska iz Beča do povratka u Beč. Kao osobni tajnik Velikog poslanika Križanić je mogao biti uveden u najveći dio poslovanja, a potvrđeno je da je u onome crkvene prirode sudjelovao.

⁴ Nav. dj., str. 121—129.

U tadašnjem naime crkvenom Carigradu vladala je velika napetost između svrgnutog patrijarha Joanikija, koji je našao azil u francuskom poslanstvu i aktualnog patrijarha Parteniosa. Schmid je pokušao posredovati nastojeći izmiriti dva patrijarha, no ekspatrijarh Joanikij nije bio voljan napustiti francusko poslanstvo i preuzeti jednu biskupiju bojeći se da će ga patrijarh Partenios kad izađe lako svrgnuti s biskupske stolice i suditi mu. Uzajamna optuživanja frakcija zbog puštanja luteranskog i kalvinskog utjecaja u pravoslavnu crkvu, s jedne strane, i bezizglednost izmirenja dviju strana, s druge strane, potakoše Schmida da izbije probit za treću (katoličku) stranu; metropolitima, njima petorici, koji su došli sa svojim nutarnjercrkvanim sporovima pred Velikog poslanika, ovaj je postavio kao zahtjev da s ambona slijedeće nedjelje u patrijaršiji prokunu kalvinizam i luteranizam, što su ovi obećali. Križanića je pak poslao da izvidi da li su svoje obećanje održali:

»...oni ne samo da su jednoglasno pristali [na to] nego su me također molili neka bih u svrhu više i sigurnije obavijesti odredio za slijedeću nedjelju jednu ili više osoba od mojih, na što sam odlučio tamo poslati svojeg kapelana i talijanskog tajnika Jurja Križanića, kao osobu vještu grčkom jeziku i promoviranog doktora Sv. Pisma, i čuti da li Grci drže svoje obećanje ili ne. On me je nakon toga potanko izvijestio, kako su u patrijarškoj crkvi (Patriarchat) bili svečano anatemizirani i izopćeni kalvinisti, luterani i više drugih njima pripojenih sekta...«⁵

Križanić je bio poslan u patrijaršijsku crkvu zbog odgovarajuće spremnosti: umio je naime grčki i bio doktor teologije. Je li Križanić, koji će se kasnije u Rusiji zauzimati kao katolički teolog — stvar nečuvena u katolicizmu — za izmirenje starovjeraca raskolnika sa službenom pravoslavnom crkvom, imao kakva udjela u Schmidovu nastojanju da se izmire patrijarh Partenios i ekspatrijarh Joanikij, tko će znati? Proklinjanje luteranizma i kalvinizma od strane pravoslavnih metropolita moralo je Križaniću biti drago. U Rusiji će se kasnije boriti da isto učini i ruska pravoslavna crkva prema nadirućem protestantizmu.

Od djelatnosti poslanstva u kojima je Križanić mogao imati udjela naveo bih posjet dubrovačkog poslanika pri Otomanskoj porti carskom poslaniku Schmidu, koji se, kako bilježi Schmid u svojoj Relaciji, zbilo 2. veljače, a ticao se dubrovačko-mletačkih i turskih odnosa. Teško je zamisliti da Križanić ne bi ovu priliku bio upotrijebio za saobraćaj sa svojim sunarodnjacima. Nije li on, ako ne u domovini, a ono u Carigradu upoznao Dubrovnik?

Je li Križanić imao udjela u tome da se, kad se, kod jedne partije poqueta na koju je Veliki vezir pozvao Velikog poslanika Schmida, povelala riječ o pograničnoj komisiji, govorilo o utvrđenjima na hrvatskim granicama »an den Croatischen Granitzen«, nije sigurno utvrđeno.

Križanić je mogao sudjelovati u još jednoj aktivnosti poslanstva. To je glazba, s kojom je poslanstvo ulazilo u Carigrad, napuštalo ga, i kojom se u Budimu »privatno« iskazalo. Na povratku iz Carigrada zadržalo se poslanstvo

⁵ S. A. Belokurov, Jurij Križanić v Rossii, Iz duhovnoj žizni ruskoga obščestva, Moskva 1903, str. 70.

nekoliko dana u Budimu, raspravljalo o komisiji za granične sporove, koju je sultan potvrdio i dao joj predstavnika Capuggi Pašu. Nakon jednog ribolova na Dunavu, i trka u kojima su uz turske odličnike sudjelovali i neki iz Schmidove pratnje (kao barun Galler, barun von Windischgrätz i barun von Lindegg), objedovali su pod šatorima svi zajedno u veselu razgovoru. Poslije objeda došli su pod šator Cigani s turskom glazbom. A kad su ovi završili, nastupila je glazba poslanstva:

»Kad su ovi svršili, došli su moji, koje je on [budimski vezir] također htio čuti. On ih je doduše prilično hvalio, no da bi se meni dopao. Inače Turci nisu sposobni puno da sude o našim gudačima (Geigern) i instrumentistima (Instrumentisten) . . .«.

Križanić, ako i nije sudjelovao aktivno u ovom glazbenom nastupu, a teško je vjerovati da nije sudjelovao, onda je zacijelo sudio i prosuđivao ga, o čemu su ostali tragovi u njegovim kasnijim zapisima.

III

Križanić o Carigradu

Kao što je Veliki poslanik Johan Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn po povratku iz Carigrada podnio rimskome caru Ferdinandu III izvještaj o putu i poslu, tako je Juraj Križanić, kapelan i tajnik Velikog poslanika donio rimskoj Kongregaciji za širenje vjere svoja razmatranja o pravoslavicima i muslimanima, sa željom i molbom da budu tiskana:

»Juraj Križanić, preponizni molitelj Vaših Uzoritosti pošto je po misiji bio u Moskoviji, a po drugoj prilici u Carigradu . . . donosi neka razmatranja o raskolnicima i muslimanima.⁶

Kako nisu pronađena spomenuta Križanićeva razmatranja o raskolnicima i muslimanima, ne znamo što je Križanić zapazio na svom putu i kako je to sve ocijenio. Međutim iz jednog njegova pisma od 7. ožujka 1653, upućenog Atanaziju Kircheru, koji je najavio djelo o postanku i povijesti jezika, Križanić, ne tako dugo poslije povratka iz Carigrada, nudi suradnju glede »Ilirskog jezika« i veli:

»Obećaje se također Turris Babel. Predstavljam si da Vaše Očinstvo u tom djelu neće izostaviti neke ideje i univerzalne harmonije jezika. Zbog čega, ako se [Vaše Očinstvo] bude udostojalo, također nešto o ilirskom jeziku dotaći, nudim spremno i ponizno svoj rad. I obećajem da što god koji od Grka može reći o svojem jeziku gramatički, znanstveno i univerzalno, to isto mogu također ja, ako Bog dade, o Ilirskom jeziku. Najveći sam naime trud uložio u njegovo promatranje i njegovanje tako da gotovo ni jedne pojedinosti nisam ostavio, koju nisam do dna poteškoće rasvijetlio. Stoga nisam mirovao dok nisam širinu i duljinu čitavog spomenutog jezika, samom svojom prisutnošću i ušima ispitao. Po dužini naime produzeo sam

⁶ Nav. dj., str. 263—264.

putovanje od Jadranskog mora do Moskve, po širini pak od Beča do Carigrada; gdje sam marljivo motrio sve različnosti narječja, i načine pisanja, i običaje naroda, i ostalo što sam mogao, posebno ono što spada na religiju.«⁷

Zapažanja i prosudbe s religijskog područja, konkretno o pravoslavlju i islamu, donio je Kongregaciji, a ona druga jezična, politička i povijesna rasuo je po svojim kasnijim spisima.

Jedan od prvih korisnika Križanićevih carigradskih saznanja i poznanstva bio je Kircher. Križanić je naime za Kircherovu egiptološku sumu »Oedipus Aegyptiacus« (Rim, 1652—1654) ispjevao uz »ilirske« pjesme i jednu pjesmu na turskom »Ad Turcos«, što pokazuje da je, ako ne prije, a ono za svog puta u Carigrad i boravka ondje mogao učiti turski, možda od samog poslanika Schmida i carskog tumača Panajotisa, koji su mu uostalom mogli i pomoći u sastavljanju odnosno popravljajući turski pisane pjesme. Križanić je svojim poznanstvom bio na pomoć Kircheru time što je posredovao između Kirchera i Panajotisa, koji će Kircheru pribaviti podatke o Teodozijevoj obelisku u Carigradu; Panajotis piše 19. travnja 1654. iz Carigrada Atanaziju Kircheru u Rim:

»... ništa nisam tako želio, koliko razgovora s Vašim Prečasnim Očinstvom, no to mi nije dopuštao moj posao, jer moram biti ovdje na Otomanskom dvoru u službi njegovog Svetog, carskog Veličanstva, svojeg premilostivog Gospodina; no mislio sam da vam pišem, i u pomanjkanju da vam pismima izrazim štovanje i zamolim za neka pitanja *ψιλλολογοι*, no nisam se usudio to učiniti bez prigode; no hvaljen budi Gospodin, koji, dok ja nisam mogao naći priliku, on mi ju je poslao tako zgodno, da ne bih mogao bolje poželjeti, jer je stiglo pismo Prečasnog oca Križanića...«⁸

Svojih razgovora s Panajotisom i zapažanja o Turcima spominjat će se Križanić kao prognanik u Sibiriji, i uplesti ih u svoje spise. Govoreći o Turcima i trajanju njihova imperija Križanić piše:

»U Carigradu sam slušao govoriti Nikusija Panajotisa, prevodioca, učena čovjeka, da on ima arapske knjige i u njima po kabalistici napisana imena nekih kraljeva, i pod svakim su pripisana proroštva mračno, da se ne mogu razumjeti. A knjige su stare. A onih imena je po broju upravo toliko, koliko je bilo svih turskih kraljeva, upravo do današnjega Mehmeta. I iz toga je Panajotis zaključivao da će istini odgovarati da će ovaj Mehmet biti posljednji turski kralj.«⁹

⁷ APSGR, Athanasius Kircher: *Miscellanea epistolarum*, sv. XIV, br. 568, f. 25 v.

⁸ APSGR, Athanasius Kircher: *Miscellanea epistolarum*, sv. III a, br. 557 a, f. 526.

O Križanićevoj pjesmi na turskom i njegovu poznavanju turskog govora slijedeći radovi: F. E. Korsha (spomenut u S. A. Belokurov, Jurij Križanić v Rossii, Čtenija v imper. obščestve istorii, Moskva 1907, sv. 2. str. 8); zatim H a z a i G y., J. Krizanic in Illyria bašlikli escrindeki Lâtin harfleriley yazılı bir Türkçe metin hakkında, u Németh armagani, Ankara 1962, str. 257—262; nadalje Michael H e a n e y, Križanić and the Turkish language, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 20 (1974) 53—72; i napokon Ivan G o l u b, Juraj Križanić i njegovi suvremenici (A. Kircher, J. Caramel, N. Panajotis, L. Holstenius, V. Spada), *HZ* 25—26, 1974—75, 287.

⁹ P. Bezsonov, Russkoe gosudarstvo v polovine XVII veka, sv. I, Moskva 1860, str. 135.

Rezerviran prema kabalistici Križanić nije dijelio Panajotisovo mišljenje.

Križanić se spominje i svojih razgovora s Turcima o Muhamedovu proroštvu o propasti kraljevstva i vjere što je on osnovao.¹⁰ Križanić hvali Turke koji podižu ceste, grade konačišta.¹¹ Govori i o geografskom položaju i stanovništvu Carigrada i o poštenju Turaka.¹² A kad hvali tursku trijeznost, stidljivost i pravednost i rasvjetljuje je primjerima, vidljivo je da se ne radi o knjiškom već iskustvenom poznavanju predmeta.¹³ Križanić koji se živo zalaže za oslobođenje Slavena od Turaka, istim Slavenima stavlja za uzor turske vrline i prednosti:

»Turci nam trebaju biti primjer. Oni koji su do tolike moći narasli, sačuvali su sebe nepobijeđenima od raskoši. Glazbu koju im je poslao na dar francuski kralj, kući su vratili. Ne trpe u svojoj vojsci žene i vino. Bez stolnjaka i stolova jedu na zemlji. Nikad se ne opijaju. Ne znaju za dokoličnu zabavu; jedino u vojnim vježbama igraju se i vježbaju.«¹⁴

Ove konstatacije zasigurno su svjedočanstvo očevica, a ova ocjena onog što je Križanić zapazio podsjeća na Velikog poslanika Schmida, čijim je tajnikom bio Križanić, a za kojega je upravo bilo značajno da se prema Turcima odnosio objektivno, bez predrasuda, priznajući njihove kvalitete i uočujući njihove slabosti. Možda se Križanićev objektivan stav prema Turcima duguje ne samo osobno zapažanju nego i Schmidovu »učiteljevanju«.

Da se Križanićeva zapažanja za njegova boravka u Carigradu nisu omeđila samo na političko područje, pokazuju do sada još neobjavljeni dijelovi njegova Političkog zbornika, u kojima on govori o turskom jeziku i turskoj glazbi. U poglavlju »Heresis Politica 16«, koje ima dva dijela, onaj »De Musica Narratio« i onaj »Quaestiones de Musica«, od kojih je prvo više estetika, povijest i teorija glazbe, a drugo više glazbena prakтика i zapravo sociologija glazbe, Križanić bilježi svoja opažanja i prosudbe o glazbi i glazbenoj mogućnosti u Turaka, koja se očito duguju, barem najvećim dijelom, njegovu boravku u Carigradu:

»Turci imaju (koliko sam do sada mogao znati) veoma jednostavnu glazbu. Udaraju u citaru s dvije žice. Odveć profinjenu i prenježnu glazbu zabavuju. Neki je francuski kralj poslao turskom kralju zbor svojih glazbenika. Njih je turski kralj poslao natrag kući s riječima: 'Kad bi ovi glazbenici, tako nježni i mekušasti, kod mene za stalno ostali, svi bi se moji vojnici prometnuli u žene.«¹⁵

Spomenutom zapažanju zacijelo se duguje i Križanićeva usporedba turske discipline i grčke razuzdanosti, kao i jetka primjedba o dobru što su ga na tom području Turci donijeli Grcima:

¹⁰ *Sobranie sočinienij Jurja Križaniča*, sv. II, Moskva 1891, str. 42—43.

¹¹ *Jurij Križanić*, *Politika*, podgotovil k pečati V. V. Zelenin, prevod i komentarii A. L. Gol'dberg, pod redakciej akademika M. N. Tihomirova, Moskva 1965, str. 34.

¹² *Nav. dj.*, str. 242.

¹³ *Bezsonov*, *Russkoe gosudarstvo*, str. 230—231.

¹⁴ *Nav. dj.*, str. 317—318.

¹⁵ *Središnji državni arhiv drevnih dokumenata u Moskvi*, fond 381, ed. hr. 1799, str. 573; fotokopije u *Institutu za crkvenu glazbu pri Kat. bogoslovnom fakultetu u Zagrebu*, fond: *Literarna ostavština Albe Vidakovića*, fasc. 11.

»Grci pak kao nekoć dok su bili pogani, tako također pošto su postali kršćani, preko mjere su bili odani uvijek pijanstvu, lakoumnosti i bučenju po krčmama. Danas pak žive pod zaptom trijezna turskog naroda, i zato oskudnije buče i ne usuđuju se dizati po krčmama toliku buku glazbom i plesom.«¹⁶

Raspravljajući o pitanju »zašto je u različitim naroda veoma različita glazba«, Križanić se pita »koji su jezici na koji način primjereni za glazbu«. Pod tim vidom raspravlja o latinskom, grčkom, turskom, njemačkom, mađarskom, francuskom, talijanskom i španjolskom i, naravno, »slavenskom« jeziku; iz tona kojim govori o spomenutim jezicima dađe se razabrati da se radi o jezicima koje je poznavao. Iznijevši svoja zapažanja o grčkom jeziku pod vidom pjevnosti, za koja sâm donosi za primjer pjevanje iz Grčkog zavoda Sv. Atanazija u Rimu¹⁷ (u kojem je bio pitomac — što ne veli ovdje), Križanić prelazi na pjevnost turskog jezika, koju je zacijelo utvrdio za svog boravka u Carigradu:

»Turski se jezik u zanosnom napjevu (*Enthusiastica melodia*) izjednačuje s grčkim, čak ga i nadvisuje. Turci imaju vrlo snažne pjesme. Odatle i grčka uzrečica: *Romeos psaltikòs, Túrkos tragúbis*, to jest: Grk je dobar pjevač u crkvi, a Turčin je dobar pjevač svjetovnih pjesama. Smatram pak da je i *arapski* jezik dosta entuzijastičan; premda se to ipak ne usuđujem tvrditi, jer sam samo jedanput čuo arapsko pjevanje u nekoj turskoj bogomolji.«¹⁸

Iz posljednje rečenice, kojom se Križanić suzdržava u sudu o pjevnosti arapskog jezika, jer da je samo jedanput čuo u turskoj bogomolji arapsko pjevanje — valjda za carigradskog poslanstva — opravdano možemo zaključiti kako iza kategoričnih tvrdnji o pjevnosti drugih jezika stoji Križanićevo vlastito i temeljito osobno i iskustveno, a ne tek knjiško poznavanje.

Sažimajući raspravljanje o pjevnosti i stihovnosti pojedinih jezika Križanić na prvo mjesto stavlja turski, onda grčki i mađarski, i to obrazlaže:

»Tako neki narodi imaju prikladan jezik za stihove i za pjevanje, a to su poglavito jezici Turaka, Grka i Mađara. U tim su jezicima mnogi i različiti naglasci; i lako se sastavljaju vrlo proćućeni napjevi, i vrlo mnogi su i sastavljeni.«¹⁹

Osobito je zanimljivo kako Križanić uspoređuje pjevnost »slavenskog« jezika s njemačkim i turskim, pri čemu upozorava na stanovitu bliskost između srpskog i turskog:

»Naš slavenski jezik ne može imati nikakva hitra, laka i Nijemcima slična napjeva. Srpski opori napjevi imaju neku (premda neznatnu) sličnost s teškim i proćućenim melodijama Turaka. Naš je genij prikladniji da izumi odnosno nasljeđuje ili nauči kakvu sporu melodiju, negoli hitru.«²⁰

¹⁶ Nav. *arhiv*, str. 573.

¹⁷ Ivan Golub, Crkveno pjevanje u grčkom zavodu Sv. Atanazija u Rimu u vrijeme Jurja Križanića, *Sveta Cecilija* 39 (1969) 50—51.

¹⁸ Nav. *arhiv*, str. 581.

¹⁹ Nav. *arhiv*, str. 587.

²⁰ Nav. *arhiv*, str. 589.

Bit će da je Križanić srpske pjesme i pjevanje upoznao za svog puta u Carigrad, jer je tuda tada prolazio.

Govoreći o glazbi prigodom poslanstava Križanić navodi kakvom se glazbom i kojim glazbalima običavaju služiti Germani.²¹ Jedva da se može sumnjati da je pri tom imao pred očima glazbeni lik carskog poslanstva u Carigradu u kojem se bio nalazio.

Poznato je Križanićevo neprijateljstvo prema Turcima kao zatornicima Slavena i njegovo nastojanje da se zbaci s vrata njihov jaram, no, iz navedenih je ulomaka bjelodano i to da Križaniću taj njegov stav na planu politike ne priječi da prizna kulturne vrednote Turaka, a za uzor onima na čijem oslobođenju od Turaka radi da stavi turske moralne kvalitete.

* * *

U dobi od trideset i tri godine (1650/51), kao povratnik iz Moskve, »Trećeg Rima« a nakan putovati u Stari Rim, Križanić iz Beča putuje u Carigrad, »Drugi Rim«. Poslije trideset i tri godine (1683) ostavivši iza sebe »Treći Rim« — Moskvu, a na putu u Stari Rim, Križanić dolazi pod Beč, »zlatnu jabuku« turskih težnji, u trenutku kad ga opsjedaju Turci. Je li mu bilo dano vidjeti pobjedu nad Turčinom, tko će znati. Za nj koji je bio uložio sve snage za oslobođenje Slavena od turske sile, kao i za njihovo narodno, crkveno i kulturno jedinstvo, bitka pod Bečom 1683. bila je zacijelo vrhunski događaj. Bio je to ujedno i završetak njegove životne putanje. Tu, pod Bečom ostavio je kosti. Ne zna se gdje. U Beču također, u Schottenstiftu leži, tik uz sarkofag branitelja Beča za opsade 1683. grofa Rüdigerera von Starhemberga, nekadanji Veliki poslanik Johan Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn, koji je po povratku s poslanstva iz Carigrada, gdje mu je Križanić bio tajnikom, u Ratnom vijeću vodio orijentalne poslove, i umro 1667. Spomenimo i Nikusiosa Panajotisa, čijih se carigradskih razgovora o skoroj propasti Turaka Križanić spominjao u sibirskom izgonu; Panajotis je svojom spretnošću bio postigao da su u ratu s Mlečanima Turci dobili Kretu, zbog čega je imenovan bio tajnikom Otomanske porte; a njemu se duguje da su Turci nakon poraza kod Sv. Gottharda sklopili za sebe povoljan mir; on je u skladu sa svojom političkom koncepcijom odavao carskom rezidentu Casanovi pregovore što su se u vezi s urotom Zrinskih i Frankopana, Križanićevih prijatelja iz mladosti, vodili na Otomanskoj porti; objelodanio protukalvinističko djelo na grčkom »Ispovijest pravoslavne vjere« od Petra Mogile, preveo jedno teološko djelo s ruskog na grčki, i ostavio za sobom bogatu biblioteku koja je pobudila živo zanimanje Ljudevita XIV; umro od kapi 1673.²²

Ta su trojica, svaki na svoj način, bila vezana uz Carigrad: Panajotis bo-ravkom, Schmid poslanstvima i zaduženjem za orijentalne poslove pri Ratnom vijeću, Križanić jednokratnim posjetom i mnogim političkim, kulturnim i eklezija-lnim razmišljanjima. Jednom su im se u Carigradu putovi bili križali, a u Križanićevim je spisima ostao znatan trag o tome.

²¹ Nav. *arhiv*, str. 591.

²² Ivan Golub, Juraj Križanić i njegovi suvremenici: Atanazije Kircher, Juan Caramuel Lobkowitz, Nikusios Panajotis, Luka Holstenius, Virgilije Spada, *Historijski zbornik* 27—28 (Zagreb 1974—75), 275—288.

Zusammenfassung

JURAJ KRIŽANIĆ IN KONSTANTINOPEL

Konstantinopel war für Juraj Križanić (1618—1683) von politischer, kirchlicher und theologischer Bedeutung. Križanić besuchte diese Stadt als Mitglied einer Mission, die aus Wien entsendet und vom kaiserlichen Gesandten Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn geleitet wurde (30. X. 1650 — 20. V. 1651). In seinem dem Kaiser in Wien nach der Rückkehr aus Konstantinopel unterbreiteten Bericht wird Križanić von Schmid als Kaplan der Mission und als sein italienischer Sekretär bezeichnet. Križanić übte in der Mission kirchlichen und zivilen Dienst aus. Schmid sendete ihn als Doktor der Theologie und Kenner der griechischen Sprache in die Patriarchatskirche von Konstantinopel auf Erkundung aus, um nachzuprüfen, ob die Metropolen den in die orthodoxe Kirche eindringenden Calvinismus mit dem Kirchenbann belegt haben, wie sie es Schmid versprochen hatten. Der fast achtmonatige Aufenthalt mit Schmid war für Križanić sicher eine Gelegenheit, bei einem geschickten, für türkische Fragen spezialisierten Diplomaten in die diplomatische Lehre zu gehen, und eine Chance, die türkische Sprache zu lernen, die Schmid tadellos beherrschte. In Konstantinopel verkehrte Križanić auch mit Nikusios Panajotis, dem kaiserlichen Dolmetsch an der Hohen Pforte, der auch Politiker und Herausgeber von theologischen Werken sowie Übersetzer theologischer Schriften aus dem Russischen ins Griechische war. Mit ihm stand Križanić auch später in Briefwechsel, und durch Križanićs aus Rom (1653) erfolgte Vermittlung wurde zwischen dem Polyhistor Athanasius Kircher und Nikusios Panajotis Kontakt aufgenommen. Križanićs Verdienst war es wohl auch, dass Kircher für sein Werk »Oedipus Aegyptiacus« von Panajotis die Beschreibung des Theodosius-Obelisken in Konstantinopel erhielt. In diesem Kircherschen Werk (Rom 1652—54) liess Križanić neben anderen seiner Gedichte auch eines in türkischer Sprache drucken. Und in seinen, in Russland entstandenen Schriften spricht Križanić ziemlich oft als sehr objektiver Augenzeuge und Beobachter über die Türken und Konstantinopel sowie über die Griechen. Der Bericht, den Križanić (1652) der Kongregation für die Verbreitung des Glaubens in Rom über seine Wahrnehmungen in bezug auf die Moslems und die Griechisch-Orthodoxen (während der Mission in Konstantinopel) für den Druck machte, wurde nicht aufgefunden. In verschiedenen aus seiner Feder stammenden Schriften äussert sich Križanić über Konstantinopel in politischer, kirchlicher und theologischer Hinsicht. Politisch war es der Mittelpunkt des türkischen Reiches, das mehrere slawische Länder unterjocht hatte und andere bedrohte; kirchlich war es Ausgangspunkt des Schismas, das die Ursache für eine fatale Spaltung der slawisch-ethnischen Familie auf religiösem Gebiet war; und theologisch, weil sich an Konstantinopel bedeutungsvolle Prophezeihungen erfüllt hatten und noch zu erfüllen waren.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

